

М. І. Кірушкіна

Навук. кір. – Т. А. Фіцнер, канд. філал. навук, дацэнт

ПРАСТОРАВА-ЧАСАВЫ КАНТЫНУУМ У МАСТАЦКІХ ТВОРАХ ГІСТАРЫЧНАГА ЖАНРУ

У дадзеным артыкуле разглядаюцца асаблівасці рэалізацыі кампанентаў прасторава-часавога кантынууму ў мастацкіх творах гістарычнага жанру. Мэта даследавання – вызначыць адметнасці форм мастацкай рэальнасці твора, што залежыць ад гісторыкакультуралагічнай канцэпцыі аўтара. Вынікі: у мастацка-эстэтычнай сістэме прадстаўнікоў беларускай гістарычнай прозы на ўзроўні архітэктонікі тэксту сусіснуюць розныя трансфармацыі катэгорый часу і прасторы. Дададзены аспект у вывучэнні мастацкага твора недастаткова даследаваны сучасным літаратуразнаўствам, што абумоўлівае навізну работы.

Кожны мастацкі твор уяўляе сабой замкнутую і адначасова рухомую сістэму, у якой усе сюжэтно-кампазіцыйныя кампаненты (героі, падзеі, аўтарскі каментар і розныя ідэаграмы ў кантэксте тэматычнай часавай прасторы) выражаюць адзнакі агульнай цэласнай арганізацыі. Разнастайныя творчыя прыёмы і сродкі ўвасаблення падзейнасці лагічна адлюстроўваюцца ў тэксце згодна з ідэянаваобразным зместам. Вызначальнымі паказчыкамі пры даследаванні структураўтваральных адметнасцей мастацкага твора з’яўляюцца катэгорыі часу і прасторы. Яны характарызуюць параметры яго «спецыфічнай кампетэнтнасці» – форм рэальнасці / ірэальнасці, што дазваляюць раскрыць асаблівасці мастацкага мадэлявання аўтарам Літаратуроведение 28 свету рэчаіснасці. У дадзеным артыкуле паняцце кантынууму разглядаецца як адметная паслядоўнасць / хаатычнасць рэалізацыі пэўных фактаў і падзей у прасторава-часавых адносінах твора, што ў той або іншай ступені падпарадкавана відавочнаму сутыкненню розных мастацкіх плоскасцей. Гістарычны жанр як самастойная літаратурная адзінка мае свае адметныя архітэктанічныя прыкметы. Сучасная гістарычная проза вылучаецца характэрным зместам і фармальнымі адзнакамі: пазіцыяй апавядальніка, сусінаваннем падзейна-гістарычнага плана з сюжэтнай рэтраспекцыяй (зваротам да мінулага) і праспекцыяй (арыентацыяй на тое, што адбудзецца). Але магістральным у творах адзначанага жанру, паводле А. Есіна [1], з’яўляецца цыклічны час. Згодна з даследчыкам, канструктыўнае вызначэнне структурна-тэматычных і вобразных адзінак, якія задзейнічаны ў стварэнні фэбулы мастацкага твора, падпарадкавана гістарызму мыслення, канкрэтызацыі «гістарычнага адчування». Рэальныя гістарычныя падзеі непасрэдна рэпрэзентуюцца праз дакладныя прасторава-часавыя каардынаты – год або дзень – і топасы як адметныя геаграфічныя мікрамадэлі сусвету. У мастацкіх тэкстах гістарычнага жанру на сучасным этапе можна вылучыць наступныя асаблівасці хранатопу: – магчымасць пераадолець замкнутасць мінулага і дасягнуць паўнаты часу, што спараджае існаванне ў мастацкіх тэкстах неаднароднай часавай катэгорыі. «Дыстанцыя» паміж сучаснасцю і іншай альтэрнатыўнай рэальнасцю можа вызначацца кампазіцыйнамоўнымі кампанентамі: гістарычнымі даведкамі, каментарыямі, апісаннямі звычайў, легендарна-міфалагічнага і абрадавага матэрыялу; – мастацкую мадыфікацыю прасторава-часавога кантынууму ў адпаведнасці з аўтарскай умоўнай формай выражэння падзейнасці: элементамі гульні, анірычнай рэальнасці, выкарыстання падарожжа, міфапаэтычнай мадэлі, адлюстравання ўнутранага жыцця асобы. Вылучаюцца адметнай рэпрэзентацыяй каларытнай карціны свету гістарычныя творы Л. Рублеўскай, у якіх пераплятаюцца адзнакі не толькі ўласна гістарычнага, але і рэальна-містычнага часу. Інтэрыярызацыя сапраўдных фактаў гісторыі (нязменнасць адзінай культурнай прасторы) падаецца пісьменніцай праз узаемаабумоўленасць і перасячэнне сюжэтных пластоў: лёсы і жыццёвыя сітуацыі герояў скрыжоўваюцца ў адпаведнай тэматычнай плоскасці, за кошт чаго ствараецца эфект «прысутнасці мінулага ў сучасным». Прасторава-часавая арганізацыя мастацкіх тэкстаў Актуальные проблемы филологии 29 Л. Рублеўскай не паслядоўная: модус успрыняцця ідэянага зместу грунтуецца на сюжэтных

мадыфікацыях. У раманах «Забіць нягодніка, альбо гульня ў Альбарутэнію» і «Сутарэнні Ромула» творчая ўвага пісьменніцы скіравана да падзей савецкага часу ў гісторыі грамадства – масавых рэпрэсій, знішчэння беларускай інтэлігенцыі – і да пошукаў нацыянальнай ідэнтычнасці.

Культурна-гістарычныя факты ўвасабляюцца аўтарам праз апісанне выпадковай або спланаванай дэфармацыі падзейнасці сучаснай рэчаіснасці самімі героямі мастацкага тэксту. У першым з вышэй названых раманаў распавядаецца пра тое, як у сучасным часе пяцёра сяброў дзеля выканання абавязку перад памерлай жанчынай, Разаліяй Іванаўнай, якая « упарта спрабавала выправіць лёс свайго роду» [2, с. 33], намагаюцца разгадаць таямніцу не толькі хаты каля могілак, але і перастварыць аб'ектыўныя з'явы ў мінулым: выратаваць прафесара хіміі, Валяр'яна Скаловіча, ад нападу спецыяльнай службы бяспекі. Альтэрнатыўная рэальнасць становіцца для персанажаў, гасцей з Будучыні, крыніцай інфармацыі: «Мінулае праглядалася, як пейзаж з акна цягніка – то ўсё злівалася ад хуткасці, то на нейкім павароце ці на прыпынку можна было ўхапіць каліўца чужога жыцця» [2, с. 72]. Л. Рублеўская дазваляе сваім героям дзіўныя падарожжы ў часе, якія могуць падацца небяспечнымі, але кожны з іх « сам выбірае, ці гуляць яму са смерцю...» [2, с. 34]. На думку Дж. Уітроу [3], паняцці існавання і паслядоўнасці не мелі б сэнсу пры адсутнасці ў аснове часу аргіорі-ўяўлення; толькі пры такой умове можна меркаваць аб тым, што падзеі ў тэксце суіснуюць у адзін і той жа час (разам) або ў розны час (паслядоўна). У рамане «Забіць нягодніка, альбо гульня ў Альбарутэнію» гістарычна-прасторавыя «сітуацыі» розных часоў умоўна канцэнтруюцца ў адным часавым адрэзку, а містычныя вандраванні герояў у мінулае падаюцца як паслядоўныя. У межах тэматычнай прасторы рамана «Сутарэнні Ромула» суіснуе гісторыя двух родаў – Вяжэвічаў і Корб-Варановічаў, якія варагуюць паміж сабой. Л. Рублеўская будзе сюжэт у творы наступным чынам: галоўная гераіня, Ася, вырашае змяніць у будучым сваё жыццё і невыпадкова згаджаецца на арыгінальнаю прапанову Вячкі Скрыніча, якая заключалася ў тым, каб пражыць яго гістарычны раман у сучаснасці. У выніку: замкнутая прастора Шэрай Будыніны для гераіні замяшчаецца ролевай гульнёй, кропкай адліку якой з'яўляецца партрэт невядомага мастака пач. 19 ст., на якім Ася «ўбачыла намаляваную падобную да сябе дзяўчыну» [2, с. 261]. У рамане канструюецца новая рэальнасць для герояў, парушаецца Літаратуроведение 30 прасторава-часавая раўнавага, паколькі сюжэт мастацкага твора разгортваецца па траекторыі «ў мінулае праз выдуманую будучыню». Такім чынам, у разгледжаных раманах Л. Рублеўскай алагічнасць прасторава-часавога кантынууму абумоўліваецца: – наяўнасцю двухплавнага сюжэта: сінтэз мінулага і сучаснага спараджае новыя формы мастацкага свету твора. Трэба адзначыць, што ў якасці мяжы паміж суадносінамі эпох выступаюць пэўныя мастацкія дэталі. Прасторава-часавыя змены, а менавіта «паралельная рэчаіснасць», у рамане «Забіць нягодніка, альбо гульня ў Альбарутэнію» ўвасабляюцца пісьменніцай пасяродкам прадметнай функцыі сцяны, праз якую «ўтварыліся дзверы ў іншы свет» [2, с. 32]. А ў другім рамане аўтара роля сутарэнняў – гэта «залежная прастора» і адначасова выхад са звычайнага круга жыццёвых перыпетый, што дазваляе змяніць не толькі ўласны лёс, але і ўраўнаважыць у сучаснасці мінулую дзейнасць продкаў; – рэалізацыяй мадэлі гульні: пэўныя ролевыя паводзіны герояў, магчымасць умоўнага перанясення ў іншы план прасторава-часавых адносінаў дапамагаюць Л. Рублеўскай у раманах вынайсці спецыфічную мяжу мастацкай рэальнасці. Толькі зыходныя правілы гульні не дазваляюць прадказаць усе яе «хады», якія паўстаюць у рамане «Сутарэнні Ромула», паводле задумы аўтара, як выпадковыя. Напрыклад, творчым думкам кльтвавага пісьменніка, Вячкі Скрыніча, не наканавана было матэрыялізавацца па лінейнаму сцэнару, бо перашкодай стала каханне паміж нашчадкамі славытых родаў. Пісьменнікі ў мастацкіх творах гістарычнага жанру часта ў межах шырокай гістарычнай прасторы ілюструюць прыватны, суб'ектыўны час, што звязана з паказам перажыванняў, інтэнсіўнасці душэўнага жыцця герояў. Як адзначае Дж. Уітроу [3], ідэя ўпарадкавання падзей у часовай і прасторавай арганізацыі тэксту звязана з псіхалагічнымі адметнасцямі ўспрыняцця, уражання і рэпрадуктыўнага ўяўлення індывіда. Крыніцай як непарыўнасці, так і рухомасці сюжэтных кампанентаў можа быць форма ўнутранага пачуцця і ўспамінаў. Да прыкладу, адметныя «часавыя зносіны» (падзейнасць падаецца праз успаміны

героя), скрыжаванне гістарычнай прасторы з унутранай выяўляюцца ў аповесці К. Тарасава «Апошняе каханне князя Міндоўга». Письменник узаўляе лёс і неўміручую дзейнасць літоўскага князя, надаючы вялікую ўвагу яго думкам і развагам: «Жывеш – значыць прымай тое, што бачыш, змяні тое, што можаш змяніць» [4, с. 48]. У аповесці значэнне надаецца ўнутранаму маналогу як мастацкай форме, праз якую адлюстроўваецца аўтарам рухомасць, Актуальныя праблемы філологіі 31 узаемапераходнасць сюжэтных «сітуацый». З мэтай трактавання ідэаграмы Будучыні, а таксама перадачы асаблівасцей быцця і экзістэнцыяльных перажыванняў асобы ў рамане В. Іпатавай «Вяшчун Гедзіміна» ілюструецца падарожжа галоўнага героя, Ляздзейкі, у часе: візуальнае адчуванне прасторы дзеяння дазваляе пракаменціраваць знакі неўсвядомленага, якія складаюцца з асобных сэнсавых «фрагментаў». Вандруючы ў сваім сне, бачыў вяшчун і смерць князя Давыда: «Той ноччу, упаўшы ў вешчы сон, я ўвачавідкі ўбачыў, што і як адбывалася. душа мая пералаяцела ў мінулы час і тое месца каля нямецкага горада, дзе ляжаў Давыд, у той час, як яго душа спалохана мітусілася ў вышыні» [5, с. 63]. У творы суб'ектыны час героя падпарадкаваны мастацкай прасторы анірычнай рэальнасці, што з'яўляецца істотным для фарміравання сюжэтных ліній. Міфалагічны час у гістарычнай прозе адлюстроўвае цэласны малюнак рэчаіснасці, а метафарычная інтэрпрэтацыя яго элементаў абумоўлівае наяўнасць умоўна-сімвалічнага свету мастацкага твора. Па канцэпцыі Тапарова [5], міфапаэтычная мадэль не супрацьпастаўляе прастору і час як знешнюю і ўнутраную формы, а іх адзіная прасторавачасавая арганізацыя знаходзіцца ў аснове жыцця і быцця асобы. У рамане «Залатая жрыца Ашвінаў» В. Іпатава даследуе дахрысціянскія вераванні беларусаў, іх пераважнае пакланенне блізнятам Ашвінам – «вялікім лекарам, якія аблятаюць свет на сваёй калясніцы» [7, с. 24]. Міфапаэтычная мадэль у мастацкім творы заснавана на сутыкненні рознаўзроўневых арбіт унутранай і духоўнай арганізацыі галоўнай гераіні, Жывены, якая сумяшчае ў сабе Космас язычніцтва і таямніцы хрысціянскай рэлігіі. А трансфармацыя прасторы тлумачыцца ўвядзеннем аўтарам у фабулу рамана падарожжа гераіні ў геаграфічных рамках – ад Літвы да далёкай Візантыі. Такім чынам, макет рэальнасці ў мастацкім творы гістарычнага жанру падпарадкаваны фантазіі і лагічнаму спосабу мыслення пісьменніка пры адлюстраванні падзей мінулага. І таму адметнасцю гістарычнай прозы з'яўляецца ўтварэнне «новай рэальнасці» з мадэляванай суб'ектыўнай прасторава-часавай сістэмай каардынат, якая залежная ад рэалізаванай у тэксце мастацкай канцэпцыі аўтара.

Спіс літаратуры

- 1 Есин, А. Время и пространство / А. Есин // Введение в литературоведение : учеб. пособие; под ред. Л. Чернец. – 2-е изд. перераб. доп. – М.: Высш. шк., 2006. – С. 182–197. Литературоведение 32
- 2 Рублеўская, Л. Сутарэнні Ромула : раманы / Л. Рублеўская. – Мн.: Кнігазбор, 2012. – 520 с. 3
- 3 Уитроу, Дж. Естественная философия времени: пер. с англ. / Дж. Уитроу; под общ. ред. М. Омеляновского. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 400 с. 4 Тарасаў, К. Апошняе каханне князя Міндоўга / К. Тарасаў // Крыніца. – 1998. – № 12. – С. 20–63. 5 Іпатава, В. Вяшчун Гедзіміна / В. Іпатава // Маладосць. – 2000. – № 11. – С. 42–82. 6 Николина, Т. К поиску оснований пространственной модели текста (по концепции В. Н. Топорова) / Т. Николина // Веснік БДУ. – 2007. – № 1. – С. 97–102. 7 Іпатава, В. Залатая жрыца Ашвінаў / Іпатава В. // Польша. – 1997. – № 10. – С. 16–110.